

ZORGEN ALS PROFESSION: EEN INLEIDING

NANNIE WIEGMAN EN JOSEPH WACHELDER*

'Celebrating nursing's past, claiming the future,' een toepasselijker motto had de International Council of Nurses (ICN) in 1999 moeilijk kunnen bedenken om haar eeuwfeest te vieren. Het was een duidelijke boodschap van de internationaal meest toonaangevende verpleegkundige organisatie. Het motto vormde de leidraad voor het beleid in de komende vier jaar. Het devies was een eerbetoon aan de moederorganisatie uit 1899 en onderstreepte het belang van geschiedenis voor de verpleegkundige beroepsgroep.¹

Zowel voor de ons omringende landen als voor Nederland kunnen we vaststellen dat dit historische bewustwordingsoffensief aardig is gelukt. In Nederland – waar de belangstelling voor het verleden van het verpleegkundig beroep door de jaren heen niet bijster groot is geweest – plaatsen de voornaamste periodieken van het veld, het Tijdschrift voor Verpleegkundigen, Nursing en Verpleegkunde Nieuws, sedert 1999 regelmatig artikelen met een duidelijk historisch karakter. Verpleegkundigen interesseren zich meer en meer voor de geschiedenis van hun beroep en beroepsgroep. De verzorgende beroepsgroep volgt daarbij op enige afstand. De laatste jaren besteden ook het Tijdschrift voor Verzorgenden en de vakbladen in de kraamzorg regelmatig aandacht aan de historie. Organisaties als het Landelijk Expertisecentrum Verpleging & Verzorging (LEVV) en de Algemene Vereniging Verpleegkundigen en Verzorgenden (AVVV) benadrukken in toenemende mate het belang van historische bewustwording. Op hun congressen, websites en nieuwsbrieven is ruimte geschapen voor historische bijdragen. Opmerkelijk is ook de groeiende Nederlandse belangstelling voor de viering van 12 mei, de internationale Dag van de Verpleging. Op deze historische dag – de geboortedag van Florence Nightingale – serveerden ziekenhuizen en zorginstellingen traditioneel een gebakje bij de koffie. Thans zijn daar de meest uiteenlopende manifestaties, symposia en lezingen, voor in de plaats gekomen. De jaarlijkse Anna Reynvaanlezing in het Concertgebouw in Amsterdam mag in dit verband niet ongenoemd blijven.² Merkbaar toegenomen is eveneens de belangstelling bij studenten verpleging en verzorging die hun werkstukken en praktijkopdrachten meer inhoud willen geven door aandacht te besteden aan de historie van hun aanstaand beroep, zoals die tot uitdrukking komt in voorwerpen, verhalen en foto's. Het Nationaal Museum Verpleging en Verzorging (NMVV) in Zetten, opgericht in 1999, tenslotte, vervult een belangrijke functie bij de documentatie en popularisering van de geschiedenis van verzorging en verpleging.³

* N. Wiegman, Nationaal Museum Verpleging en Verzorging, Stationsstraat 27, 6671 AW Zetten. J. Wachelder, Universiteit Maastricht, faculteit cultuurwetenschappen, vakgroep geschiedenis, postbus 616, 6200 MH Maastricht.

1 Zie voor de meest recente geschiedenis over de ICN: B.L. Brush e.a. ed., *Nurses of all nations. A history of the International Council of Nurses, 1899-1999* (Lippincott 1999).

2 Deze publiekslezing over ontwikkelingen in de zorg is in 1999 ingesteld door het Academisch Medisch Centrum in Amsterdam in samenwerking met het blad Verpleegkunde Nieuws en vernoemd naar een van de eerste gediplomeerde verpleegkundigen in Nederland Johanna Pauline Reynvaan. Zie voor de introductie op de eerste lezing in deze cyclus N. Wiegman, 'Anna Reynvaan, de eerste Nederlandse Nightingale (1844-1920)', *Geschiedenis der Geneeskunde* 7 (2001) 290-297.

3 Het Frederieke Meyboom Centrum in Zetten, onderdeel van en gevestigd in het museum, functioneert als historisch informatiecentrum voor studenten en onderzoekers.

Hoewel de belangstelling van verpleegkundigen voor de geschiedenis van hun eigen beroep groeit, blijft de academische interesse voor de geschiedenis van verpleging en verzorging in Nederland daarbij achter.⁴ Reden voor het Genootschap Gewina om, in samenwerking met het Nationaal Museum Verpleging en Verzorging, op 6 oktober 2001 het congres 'Verpleging en verzorging: een historische verkenning' te organiseren. In het themanummer 'Zorgen als professie' is een aantal van de lezingen van die conferentie, in sterk bewerkte en uitgebreide vorm, bijeengebracht.⁵

Dat de geschiedenis van zorg en verpleging lange tijd zo stiefmoederlijk bedeed is, hangt samen met de moeizame professionalisering van de Nederlandse verpleegkundigen. In theoretische beschouwingen over professionalisering wordt een nauw verband gelegd tussen de beschikbaarheid van een historisch gefundeerd beroepsbeeld en de organisatiegraad van een beroep. Wanneer we de positie van verpleegkundigen in het krachtenveld van de gezondheidszorg onder de loep nemen, blijkt de slagkracht van de beroepsgroep, hoewel onmiskenbaar de omvangrijkste in aantal, niet bijster groot. Verpleegkundigen blijken nauwelijks in staat als een sterke, zelfbewuste beroepsgroep naar buiten te treden. Ze zijn slecht georganiseerd, vallen elkaar gemakkelijk af en verdedigen hun positie zelden effectief. Dat was zo in de geschiedenis, en het geldt nog steeds. Het succes van de Algemene Vereniging Verpleegkundigen en Verzorgenden (AVVV), opgericht in 1996, wordt nog steeds bedreigd, doordat haar eenheid steeds opnieuw beproefd wordt.

In tegenstelling tot de Nederlandse beroepsgroep zijn buitenlandse verpleegkundigen van meet af aan hechter georganiseerd en beter in staat geweest hun eigen positie te verdedigen. In landen als Amerika, Engeland of Denemarken leiden beroepsorganisaties al vanaf 1900 een bloeiend bestaan. Buitenlandse verpleegkundigen vormen daardoor een serieuze onderhandelingspartner voor de medische beroepsgroep en de politiek. De Nederlandse zwakte en verdeeldheid is historisch gegroeid en kenmerkt de verpleging al vanaf het prille begin.⁶ Vele malen is geprobeerd de Nederlandse verpleegkundigen in één organisatie te verenigen, en alle pogingen liepen op den duur stuk. Deze mislukte organisatiegeschiedenis kan deels de beperkte belangstelling voor de geschiedenis van de verpleegkunde helpen verklaren. Er is lange tijd geen breed gedragen beroepsorganisatie geweest die de geschiedenis van het verpleegkundig beroep, ter meerdere eer en glorie van haarzelf, kon inzetten.

De professionalisering van het verpleegkundig beroep kent in Nederland een moeizame geschiedenis, waarin meerdere beroepsorganisaties elkaars bestaansrecht betwisten. De eerste poging om tot een gezamenlijke beroepsorganisatie te komen dateert van 1893. Het beroep van verpleegster bestond al vanaf 1875, toen er steeds meer behoefte kwam aan opgeleide verpleegsters, die de medicus in het algemene ziekenhuis konden assisteren.

4 Voor een historiografisch overzicht tot 1993: N. Wiegman, 'Zusters in smetteloos wit. Een blanco bladzijde in de Nederlandse geschiedschrijving', *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 16 (1993) 63-80. Tussen 1993 en 2003 verschenen diverse proefschriften, vooral over de verstandelijk gehandicapten zorg en de psychiatrische verpleging, echter nauwelijks over de algemene ziekenverpleging of de verzorging.

5 De lezing van Wiegman is voor dit nummer in samenwerking met Wachelder bewerkt tot deze inleiding. Het congres vond plaats in het Nationaal Museum Verpleging en Verzorging in Angerlo. In 2002 is het museum vanwege ruimtegebrek verplaatst naar de huidige locatie in Zetten.

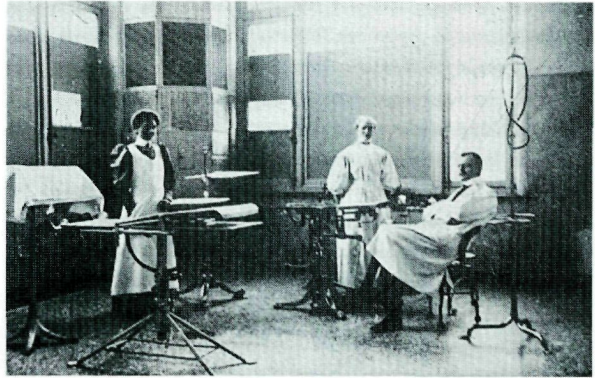
6 N. Wiegman, 'Gij completeert zijn arbeid'. Over de professionalisering van het verpleegkundig beroep (1880-1925)', *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 19 (1996) 296-312.

Maar hoe moest de opleiding van de nieuwe ziekenverpleegster eruit zien? Wat diende ze te weten? Hoe voorkwam men dat ze een wijsneus werd en dus een concurrente van de arts? Uit welke bevolkingslaag dienden verpleegsters gerekruteerd te worden en waar moesten ze hun praktische opleiding volgen? De beginjaren waren lastig, maar in 1879 kon de Noord-Hollandse Vereniging 'Het Witte Kruis' de eerste verpleegstersdiploma's uitreiken aan Johanna Offers, Wilhelmina Montfrans en Anna Broekmeijer. Zij gaan hiermee de geschiedenis in als Nederlands eerste gediplomeerde ziekenverpleegsters.

De vijftien jaar daarop ontwikkelde het verpleegstersberoep zich razendsnel met als onbetwistbare hoogtepunten het eerste nummer van het Maandblad voor Ziekenverpleging (1890), de Samenkomst van Belangstellenden in Ziekenverpleging (1892) en de oprichting van de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging (1893). De twee dames die dit allemaal hadden bedacht, gepland en tot in de details beschreven, waren Johanna Pauline Reynvaan (1844-1920) en Jonkvrouw Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916). De eerste was een representante van de gegoede burgerij en gediplomeerd verpleegster van het eerste uur, de tweede was een nazaat van de befaamde econoom en politicus J. de Bosch Kemper. Beiden waren een warm pleitbezorgster van betaald werk voor ongehuwde vrouwen. Als we deze snelle ontwikkeling van het verpleegkundig beroep tussen 1880 en 1895 vergelijken met die in andere landen dan blijkt Nederland een koploper. Eigen tijdschriften, verpleegsterscongressen en beroepsbonden zijn elders van aanzienlijk latere datum. De eerste Duitse verpleegstersbond bijvoorbeeld werd in 1903 opgericht (tien jaar later dus) en het bijbehorende tijdschrift zag pas in 1905 het licht. Zelfs het American Journal of Nursing dateert van 1900 en is dus tien jaar jonger dan het Nederlandse Maandblad voor Ziekenverpleging. In het buitenland keek men dan ook met verholen jaloezie naar deze eerste tekenen van succesvolle professionalisering.

Op basis van deze drie belangrijke gebeurtenissen wordt nogal eens geconcludeerd dat de professionalisering van het verpleegkundig beroep in Nederland in deze periode definitief zijn beslag heeft gekregen. Niets was echter minder waar. De drie initiatieven werden in de kiem gesmoord. Weliswaar kwamen de ideeën uit de koker van Reynvaan en De Bosch Kemper, maar bij de verwezenlijking ervan speelden de dames nauwelijks een rol. Toen het op uitvoering aankwam, werden ze links en rechts ingehaald door de medici, met de charismatische psychiater Jacob van Deventer voorop. Zo kon het Maandblad voor Ziekenverpleging zich niet ontplooien tot het kritische medium dat verpleegsters op dat moment zo hard nodig hadden, omdat de redactie al snel onder censuur kwam te staan van de medische beroepsgroep. Bij het tweede wapenfeit, de Samenkomst van Belangstellenden in Ziekenverpleging, tevens het eerste nationale verpleegkundig congres uit 1892, lieten de verpleegsters zich eveneens het initiatief ontneemen. Weliswaar waren de thema's met betrekking tot opleidingseisen en diplomering aangedragen door de toonaangevende verpleegsters van dat moment, de 150 verpleegsters in de spikspinternieuwe collegezaal van het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam deden geen van allen mee aan de plenaire discussies. Bovendien hield geen van hen een lezing.⁷ Dat weerhield de kranten en het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde er niet van de bijeenkomst een groot succes te noemen. Tenslotte kreeg de eerste officiële verpleegstersbond, de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging op geheel andere wijze gestalte dan aanvankelijk beoogd. Hadden de initiatiefneemsters Reynvaan en De Bosch Kemper een organisatie op het oog om 'alle verpleegsters van dit moment, van

⁷ Zie voor een uitvoerig verslag van dit congres het *Maandblad voor Ziekenverpleging* 3 (1892).

De verhoudingen in het ziekenhuis anno 1900. Verpleegsters en (zittende) arts

alle stromingen en richtingen, met elkaar te verbinden, ook dit plan pakte anders uit. De Bond werd al snel een organisatie waarbinnen ziekenhuisdirecties de dienst uitmaakten.⁸ Vooralsnog kwam er geen verpleegster aan te pas, om van leerling-verpleegsters nog maar te zwijgen. Zo werd een organisatie die bedoeld was om voor verpleegstersbelangen op te komen, een instrument in de handen van medici en ziekenhuisdirecties om de nieuwe beroepsgroep te reguleren.

Onder invloed van het socialistisch gedachtegoed richtten vervolgens veertig verplegenden anno 1900 in een rokerig zaaltje van een Amsterdams café Nosokómos op.⁹ Deze vereniging, voluit de Vereniging tot Bevordering van de Belangen van Verpleegsters en Verplegers geheten, sloeg in als een bom.¹⁰ Voor het eerst was er nu een organisatie die de belangen van de verplegenden zelf ter harte nam. En wat minstens zo belangrijk was: de bond werd bestuurd door verpleegsters en verplegers zelf. Niet meteen overigens, want het bleek niet zo gemakkelijk om verpleegsters te vinden met enige bestuurlijke ervaring. Om de nieuwe organisatie van de grond te krijgen, moest men vooralsnog een beroep doen op medici. De verplegenden kregen hulp van twee gerenommeerde artsen: allereerst van Arnold Aletrino, schrijver en psychiater, en vooral vurig verdediger van verpleegsters (hij was getrouwd met Julia van Stockum, die hem aan huis verpleegde toen hij zwaar depressief was). Wie rond 1900 kritiek had op verpleegsters, kon van hem de wind van voren krijgen. Zo snauwde Aletrino zijn collega dr. Eduard Stumpff, toch niet de eerste de beste, tijdens een vergadering van medici openlijk af, toen hij neerbuigend over het lage niveau van de verpleegster sprak. Het werd Aletrino allemaal niet in dank afgenomen.¹¹ De tweede arts die bij de oprichting van Nosokómos een rol speelde, was Aletta Jacobs, de eerste vrouwelijke arts van Nederland. Jacobs had eveneens een zwak voor het verpleegstersberoep en stelde zich beschikbaar voor een bestuursfunctie. Toen Nosokómos eenmaal voet aan de grond kreeg, was zij de eerste die uit het bestuur stapte en eiste dat haar plaats door een gediplomeerde verpleegster ingenomen zou worden, wat ook gebeurde.

⁸ *Ibid.*, zie Aanhangsel.

⁹ Voor meer over Nosokómos: C. Bakker-Van der Kooij, 'Mara. Pleegzuster zijn. Ontwikkelingen in de ziekenverpleging en de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland, 1870-1920' in: J. Blok e.a. ed., *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 2* (Nijmegen 1981) 193-221.

¹⁰ Vanwege de lange naam noemde men de bond Nosokómos, de Griekse vertaling van 'zij die zorgen'.

¹¹ Aletrino beschreef in de brochure *Het leven der verpleegster* (Amsterdam 1900) het zware leven van verpleegsters.

Groepje verpleegsters op het ICN congres in Londen. Tweede rij, tweede van links is zuster Verwey Mejan uit Nederland (1909).

In de wereld van zorg en ziekenhuis viel de komst van Nosokómos verkeerd. Ziekenhuisbesturen en directies voelden zich bedreigd. De idealen van de nieuwe bond, een door de overheid gecontroleerde opleiding, betere werkomstandigheden en meer invloed van de verpleegsters, strookten niet met de ziekenhuisbelangen. Veel directies weigerden verpleegsters die lid waren van Nosokómos in dienst te nemen. Uitnodigingen voor vergaderingen werden niet in openbare ruimtes opgehangen, maar stiekem achtergehouden. Verpleegsters die vergaderingen wilden bijwonen, kregen ineens avonddienst en moesten noodgedwongen verzuimen. Toen Frederieke Meyboom (1871-1971), prominent lid van Nosokómos, bij het Bergweg Ziekenhuis in Rotterdam solliciteerde, werd ze aangenomen als directrice op voorwaarde dat ze geen reclame voor Nosokómos zou maken. Meyboom accepteerde die eis, maar voegde er wel aan toe dat het ziekenhuis op zijn beurt dan geen reclame mocht maken voor de grote concurrent, de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging.

De strijd tussen Nosokómos en de Nederlandsche Bond voor Ziekenverpleging beleefde zijn hoogtepunt in 1909. In dat jaar werd Nosokómos namelijk als enige Nederlandse organisatie lid van de International Council of Nurses.¹² Terwijl Nosokómos op dat tijdstip internationaal erkenning kreeg, bleef het gezag in eigen land gering. Hier bleef de macht stevig in handen van de Bond uit 1893. Het streven van Nosokómos, om te komen tot een overkoepelende beroepsorganisatie voor alle verplegenden, vond geen draagvlak.

Na 1900 was de interne verdeeldheid binnen de Nederlandse verpleegkundige beroepsgroep niet meer uitsluitend debet aan verstoorde verhoudingen tussen artsen en verpleegsters. Meer en meer bleek de toenemende verzuiling in de gezondheidszorg een splijtzwam. Elke stad van enig aanzien streefde naar een neutraal gemeente ziekenhuis, een Protestants Diaconessenhuis en een Rooms Katholiek ziekenhuis. Elk ziekenhuis had zijn eigen verpleegsterscorps en de verschillen tussen de verpleegsters onderling waren groot. Verzetten lekenverpleegster zich steeds meer tegen de lange werktijden en de lage salarissen, religieuze zusters verpleegden zonder op de klok te kijken. Zij hadden een geheel ander beroepsbeeld en verpleegden de zieke vanuit hun christelijke geloofsovertui-

¹² 'Admission of National Nurses Associations to ICN membership', in: D. Bridges, *A history of the International Council of Nurses, 1899-1964* (Londen 1967) 237. De ICN had (en heeft) de regel dat een land lid mocht worden met slechts 1 verpleegstersbond, die bestuurd moest worden door verpleegsters zelf.

ging. Zij vonden het juist ongepast om salaris voor hun werk te krijgen. Hun beloning volgde immers in het hiernamaals. De roep om sociale gerechtigheid drong maar moeizaam door de gesloten muren van de christelijke bolwerken heen.

Een enquête die de Gezondheidsraad in 1911 publiceerde zette die verschillen van inzicht nog eens zwart op wit.¹³ Op verzoek van de twee belangrijkste bonden van dat moment was er een lijst gestuurd naar alle ziekenhuizen en instellingen met vragen over de opleiding, het examen en de sociale positie van de verpleegsters: hoe sliepen ze, hoeveel uur werkten ze, waren ze verzekerd? Opmerkelijk genoeg reageerden de christelijke ziekenhuizen nauwelijks en als ze dat deden dan was dat met veelzeggende briefjes, waarin benadrukt werd dat de zusters in het desbetreffende ziekenhuis alles kregen wat ze nodig hadden. De invloed van de verzuiling was niet alleen merkbaar op het terrein van de arbeidsverhoudingen, maar ook bij de opleidingen. Eigen, christelijke leerboeken en tijdschriften zorgden ervoor dat het beroepsbeeld van de zuster als 'dienende zuster' in stand bleef. Aparte, verzuilde bonden droegen bij aan verdere fragmentatie binnen de verpleging.

Temidden van een verscheurde verplegingswereld ondernam een aantal teleurgestelde verpleegsters, allen in leidinggevende posities, in 1928 opnieuw een poging om een overkoepelende bond voor alle bestaande beroepsverenigingen in het leven te roepen. De Nationale Bond van Verplegenden, waarin Nosokómos opging, werd opgericht. Onmiddellijk na de oprichting jubelde een dagblad: 'Er is een Centrale vakvereniging opgericht, waarin getracht zal worden met eerbiediging van de bestaande verschillen op godsdienstig en ander gebied, een centrum te stichten, waar de belangen besproken en behartigd zullen worden, van allen die verbonden zijn door de uitoefening van het Verplegingsberoep'.¹⁴ Nederlandse verpleegsters keken echter afwachtend toe. Ook in internationale kringen was men na dit bericht het spoor enigszins bijster. Men verbaasde zich over de verdeelde situatie in het kleine Nederland. Daar waar in een land van vergelijkbare grootte als Denemarken alle verpleegsters lid waren van de in 1899 opgerichte Danske Sygeplejeråd waren in Nederland slechts 650 van de 13.000 verpleegsters lid van een beroepsorganisatie.¹⁵

Ook deze nieuwe Nationale Bond kon geen samenwerking tussen alle gezindten en groepen tot stand brengen. In 1933 maakte de ICN bekend hoeveel verpleegsters zich aangesloten hadden bij een beroepsorganisatie en die cijfers logen er niet om: in Denemarken was 99% aangesloten, in Finland 75%, in Canada 50%, in de Verenigde Staten 35% en in Nederland 7%.¹⁶ De Nationale Bond had zeer beperkt succes. Alle samenwerkende bonden hielden hun eigen bureau en communicatie met de achterban. Vooral de religieuze organisaties, die inmiddels stevig gesetteld waren, bleken niet van zins hun belangen in te ruilen voor een overkoepelend gedachtegoed van eenheid en saamhorigheid. De crisisjaren en de periode van de Tweede Wereldoorlog deden de idealen van de Bond uit 1928 verder vervagen.

13 De uitslagen van deze enquête zijn verwerkt in *Opleiding en examens van verplegenden. Rapport aan zijne excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebracht door den Centralen Gezondheidsraad* ('s-Gravenhage 1911).

14 *Utrechts Nieuwsblad*, 1 februari 1928.

15 *The American Journal of Nursing* 29 (1929) 1068.

16 *The American Journal of Nursing* 33 (1933) 906.

Na de Tweede Wereld oorlog kwamen er nieuwe kansen. De gezondheidszorg kampte met grote tekorten aan verplegend personeel en de overheid trok zich dat aan. In 1945 deed minister Drees van Sociale Zaken en Volksgezondheid een dramatische oproep aan de Nederlandse vrouw om zich vooral als verpleegster of gezinsverzorgster te melden.¹⁷ Ook zocht hij contact met Frederieke Meyboom met de vraag of zij er niet voor kon zorgen dat er meer eenheid binnen de beroepsgroep kwam. Hij gaf aan dat hij niet wist tot wie hij zich moest richten om zaken met betrekking tot de verpleging te bespreken. Hij wilde af van de veelheid aan organisaties en bonden en had behoefte aan één gesprekspartner. Meyboom, die zelf op dat moment ook al bezig was met het bedenken van een andere organisatie, stelde een nieuwe structuur voor om de vele organisaties in te verenigen. Dit leidde in 1946 tot de oprichting van de 'Federatie van Nederlandse Verenigingen die de belangen van de verpleging en de verplegenden behartigen', kortweg de Federatie genoemd. Het doel van deze Federatie was de behartiging van de ideële en materiële belangen van alle verplegenden in Nederland. De grote organisaties van dat moment, zo'n acht in getal, sloten zich aan bij deze nieuwe, overkoepelende organisatie. Afgesproken werd dat ieder zijn eigen signatuur zou behouden en dus ook een eigen bureau en tijdschrift.

In de loop der tijd bleek dat met de Federatie in 1946 een schijn van eenheid was gecreëerd. De organisatie werd gekweld door dezelfde problemen als haar voorgangers. Nog steeds had de medische beroepsgroep een dominante invloed op de ontwikkelingen binnen de verpleging en nog steeds hielden de zuilen er fundamenteel verschillende beroepsopvattingen op na. Daarbij kwamen nieuwe problemen. Zo bleek de hoogte van de contributie de gemoederen danig in beweging te brengen. Aangezien zowel grote als kleine organisaties bij de Federatie waren aangesloten en de contributie vastgesteld werd aan de hand van het aantal betalende leden, mopperden de kleine bonden dat ze niet voor vol werden aangezien en te weinig zeggenschap hadden over de gang van zaken. Ook het feit dat niet de Federatie als organisatie lid was van de ICN, maar slechts een enkele bond, te weten de Nationale Bond van Verplegenden, zette kwaad bloed.¹⁸ Tenslotte volgden de ontwikkelingen in de ziekenhuisgeneeskunde elkaar in zo hoog tempo op dat ziekenhuisorganisaties steeds ingewikkelder werden, wat een veelheid aan specialisaties binnen het verpleegkundig beroep te weeg bracht. Dat leidde weer tot de oprichting van nieuwe organisaties.

Verdere fragmentatie en versnippering was het gevolg. In 1965 probeerde men het zinkende schip te redden door de Federatie nieuw leven in te blazen.¹⁹ Ook deze achteraf bezien laatste poging tot eenwording mislukte. In 1975 besloot ieder zijns weegs te gaan met behoud van de onderlinge samenwerkingsverbanden die in de loop der tijd hun nut hadden bewezen. De decennia erna kenmerkten zich niet alleen door een opeenstapeling van fusies en naamsveranderingen, maar vooral door ongenoegen.²⁰ De hoge werkdruk, het gebrek aan waardering en de lage salariering dreven verpleegkundigen

17 De radiotoespraak van Minister Drees is uitgezonden op 7 september 1945 en te beluisteren op het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum.

18 Lid van de Federatie waren: Nationale Bond van Verplegenden (1928), Nederlandse Bond voor Ziekenverpleging (1893), Bond van Directrices en Adjunct-directrices (1899), R.K. Bond voor Ziekenverpleging (1905), Bond van Religieuze Verplegenden (1925), Nederlandse Bond van Wijkverpleegsters (1927), Vereniging voor Docenten in de Verpleegkunde (1936) en de Bond van Christelijke Verplegenden (1946).

19 De nieuwe naam werd vanaf dat moment 'Federatie van verenigingen die de verpleging en andere onderdelen van de gezondheidszorg bevorderen'.

20 R. Goelabdien, *Van roeping tot beroep. Verpleging en verzorging in historisch perspectief* (Utrecht 1997) 29.

Protesterende verpleegkundigen tijdens de Witte Woede (1990).

massaal de straat op en een periode die als de 'Witte Woede' de geschiedenis in zou gaan, brak aan. Massale media aandacht was het gevolg. Politici werden wakker. De problemen van de verpleegkundige beroepsgroep kwamen weer op de politieke agenda te staan. Met overheidssubsidie werd in 1993 het Landelijk Centrum Verpleging & Verzorging opgericht, dat zich richtte op positieverbetering van verpleegkundigen en eenwording binnen het beroep.²¹ Na veel vijven en zessen leidde dit in 1996 tot de oprichting van de Algemene Vergadering Verpleegkundigen en Verzorgenden, beter bekend als de AVVV.²² Net als in 1945 kwam deze koepelorganisatie tot stand op instigatie van de politiek en door druk van buitenaf. Echter, weliswaar spelen obstakels als afhankelijkheid van medici en verzuiling inmiddels geen rol meer, de scherpe reductie van de overheidssubsidie vormt nog steeds een ernstige bedreiging voor het voortbestaan van de AVVV.

De moeizame professionalisering van de verpleegkundigen in Nederland komt niet alleen tot uitdrukking in de veelheid van organisaties voor verpleegkundigen. In alle bijdragen aan dit themanummer speelt die professionalisering een rol. Soms op de achtergrond, soms op de voorgrond, maar aanwezig is ze altijd. De bijdrage van Catharina Bakker gaat in op het fundament van de verdeeldheid in de zorg, de verzuiling. In het midden van de negentiende eeuw was het verzorgen van ouderen, zieken en zwakkeren een uiting van religieuze toewijding. In het geval van de Zusters van Liefde volgde de zorg voor de behoeftige medemens uit de Bijzondere Regelen, die Bakker in haar artikel aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt. Voor de Zusters van Liefde verwees verpleging naar de professie, maar dan wel in een geheel andere betekenis dan thans gemeengoed is. Het verplegen van noodlijdende mensen maakte deel uit van de regels van de congregatie waar de zusters zich door het afleggen van de Eeuwige Beloften toe bekenden. De term professie verwijst in deze context naar het afleggen van die Geloften. Bakker laat zien hoe die religieuze basis doorwerkte in de praktijk van het verzorgen. De gelofte van barmhartigheid was gekoppeld aan de gelofte van armoede, de gelofte van zuiverheid en de gelofte van gehoorzaamheid. Dat had ingrijpende

²¹ Vanaf 2003 is dit centrum omgedoopt tot Landelijk Expertisecentrum Verpleging & Verzorging (LEVV).

²² De AVVV, ooit als de 'Club van Veertig' begonnen, is inmiddels uitgegroeid tot een koepelorganisatie met 54 lidorganisaties of beroepsverenigingen.

gevolgen voor de taakopvatting van de Zusters. Zuinigheid was een Goddelijke plicht. Het zielenheil van de hulpbehoevende stond op de eerste plaats. Hun gesticht ademde zo in alles de sfeer van het klooster. Dat verklaart ook waarom de diverse geloven in de twintigste eeuw zo hechtten aan eigen ziekenhuizen, aan eigen organisaties en eigen opleidingen van verpleegkundigen. De identiteit van organisatie en ziekenhuis was uitdrukking van eigen geloof en zorgopvatting.

Dat aspect komt fraai naar voren in de bijdrage van Cécile aan de Stegge. Uit haar overzicht over de ontwikkeling en controverses met betrekking tot de psychiatrische verpleegopleidingen in de twintigste eeuw blijkt dat onder de verschillende geloven uiteenlopende wensen en verlangens leefden over de inrichting en organisatie van de opleiding. Desondanks kwam er in 1921 een (beperkte) vorm van overheidscontrole tot stand, vooral op aandringen van gediplomeerden. Door de Wet tot Wettelijke Bescherming van het Diploma Ziekenverpleegster kreeg de overheid invloed op het opleidingsprogramma, en, via rijksgecommitteerden, toezicht op het niveau van de gediplomeerden. Tot de Mammoetwet (1968) zou dat het wettelijke kader voor de opleidingen blijven. Dat betekent overigens niet dat de opleidingen in die vijftig jaar nauwelijks zouden zijn veranderd. Wijzigingen in opnamecriteria, financieringsstructuren en verpleegideologieën lieten hun sporen in de opleiding na. Vanaf de Mammoetwet ging de overheid zich veel nadrukkelijker met de opleidingen bezighouden. Het ontbreken van een krachtige beroepsorganisatie en interne verdeeldheid in het veld lieten de overheid ruim baan om drastische veranderingen door te voeren. Veranderingen waar men later, op basis van ervaringen in de praktijk, overigens deels weer op terug moest komen.

De moeizame professionalisering van de verpleegkunde staat eveneens centraal in de bijdrage van H. van der Boom, H. Philipsen en F. Stevens. De laatste decennia streeft de verpleegkunde actief een professionalisering van het beroep na. In hoeverre verheldert het concept 'professie', en met name de theoretische invulling die Andrew Abbott daaraan gegeven heeft, de ontwikkeling van de Nederlandse wijkverpleegkunde in de laatste vijftig jaar? Waar de eerdere bijdragen vooral een grote interne verdeeldheid wat betreft opleiding en organisatievormen constateerden, zijn daar volgens de auteurs van dit artikel een aantal ontwikkelingen bij en voor in de plaats gekomen die het de wijkverpleegkundige moeilijk maken om professionele autonomie te claimen. De verzuiling is weliswaar bijna geheel verdwenen, maar de wijkverpleegkundige moet binnen steeds complexere verbanden en structuren functioneren. Dat betreft zowel de organisatie van de zorg, de inter- en intraprofessionele verhoudingen, de patiënten en zorgvragers als de bemoeienis van de overheid. Net als Aan de Stegge constateren Van der Boom, Philipsen en Stevens dat in de afgelopen decennia de overheid de gezondheidszorg in een staat van permanente reorganisatie heeft geplaatst. Wees Aan de Stegge eerder al op de invloed van de financieringsstructuur op de zorg, die invloed lijkt de laatste decennia alsmat te groeien. De instelling van Regionale Indicatie Organen (RIO's) – die een rigoureuze scheiding van diagnosestelling en zorgverlening tot gevolg had – tasten volgens Van der Boom, Philipsen en Stevens de professionaliteit en de autonomie van de wijkverpleegkundige in hoge mate aan.

Frank Huisman tekent voor het afsluitend commentaar op het themanummer 'Zorgen als professie'.